RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
ORCID id: orcid.org/0000-0002-6716-0776

Mokslinių tyrimų kryptys: eksperimentinė fonetika, fonologija, geolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all88-06

KELETAS TIKSLINTINŲ ŽEMAIČIŲ PATARMIŲ TRANSKRIPCIJOS TFA RAŠMENIMIS ATVEJŲ

Several Clarified Cases in the Transcription of Žemaitian Subdialects by IPA Symbols

ANOTACIJA

Tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA) rašmenų taikymas lietuvių tarmių transkripcijai dialektologų diskutuojamas jau nuo 2017 metų, o 2021 metais patvirtintas ir TFA rinkinys, skirtas lietuvių bendrinei kalbai. Tačiau iki šiol išsamiau nagrinėtos aukštaičių patarmių transkripcijos TFA galimybės, žemaičiams dėmesio skirta daug mažiau. Straipsnyje aptariami mažiau analizuoti žemaičių šnektų užrašymo TFA rašmenimis atvejai, tikslinama keletas ankstesnėse publikacijose siūlytų transkripcijos dalykų. Straipsnio priede pateikiama specifinių žemaičių garsų, daugiausia diftongų, transkripcijos TFA pavyzdžių, nurodomi rašmenų numeriai TFA sistemoje ir standartiniai simbolių unikodai.

Žemaičių patarmių vokalizmo ir ypač prozodijos sistemos transkripcijos atžvilgiu yra sudėtingesnės negu aukštaičių, priegaidžių opozicija dažnai reiškiama kitokiu prozodinių požymių kompleksu. Šie skirtumai aktualiausi transkribuojant dvigarsinius skiemenis, jiems dėl priegaidžių realizacijos būdingas ypač ryškus variantiškumas. Todėl dvigarsinių skiemenų transkripcijai straipsnyje skiriama daugiausia dėmesio. Straipsnyje pateikti siūlymai neturėtų būti vertinami kaip galutiniai ir neginčijami. Atlikus daugiau tyrimų, galbūt atsiradus kitų tyrėjų siūlymų ir naujų įžvalgų, ateityje kai kurie TFA tarminės transkripcijos dalykai greičiausiai dar bus tikslinami.

ESMINIAI ŽODŽIAI: fonetika, transkripcija, tarptautinė fonetinė abėcėlė (TFA), lietuvių tarmės, žemaičiai.

Keletas tikslintinų žemaičių patarmių transkripcijos TFA rašmenimis atvejų

ANNOTATION

Dialectologists have discussed the use of the International Phonetic Alphabet (IPA) symbols for the transcription of Lithuanian dialects since 2017, the IPA collection for Standard Lithuanian was also approved in 2021, but until now, the possibilities of Aukštaitian transcription have been examined in more detail, and less attention has been paid to Žemaitian subdialects. The article addresses the questions of transcribing the Žemaitian subdialects of the Lithuanian language by the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA), revises certain symbols from the earlier set of the IPA symbols for the sounds of Lithuanian dialects presented in 2017 and ways of transcribing.

In terms of transcribing, the system of vocalism and especially of prosody in Žemaitian subdialects is more complex than Aukštaitian; the Žemaitian pitch accents have different characteristics. These differences are most relevant when transcribing diphthongs, which are characterized by a particularly high variability. The article gives many examples of transcribing the syllables, which contain diphthongs and bear different pitch accents. After more in-depth studies on dialectal phonology are conducted in the future and more theoretical works are generalized, the transcription of Lithuanian dialects by the IPA symbols will be further revised.

KEYWORDS: phonetics, transcription, International Phonetic Alphabet (IPA), Lithuanian dialects, Žemaitian.

ĮVADINĖS PASTABOS

Pastaraisiais metais lietuvių dialektologijoje gausėjant darbų, paremtų tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA, angl. IPA, žr. IPA 2023) rašmenimis perteikta tarminių garsų transkripcija, dar kartą grįžtina prie 2017 metais lietuvių tarmėms pasiūlyto TFA rinkinio (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017) ir tikslintina keletas dalykų. Mokslo spaudoje jau gana išsamiai išdiskutuota aukštaičių patarmių rašyba TFA (apibendrinimą žr. Bakšienė 2022), tačiau žymiai sudėtingesnės žemaičių garsinės sistemos naujosios transkripcijos atžvilgiu dar aptartos mažai, joms iki šiol skirta vos viena publikacija (Bakšienė 2018).

Straipsnio **tikslas** – apžvelgti dar visai neanalizuotų ar mažiau nagrinėtų žemaičių vokalizmo ir prozodijos vienetų transkripciją TFA, patikslinti keletą anksčiau siūlytų transkripcijos atvejų, taip pat pateikti TFA užrašytų žemaitiškų garsų pavyzdžių (žr. 1, 2 priedus). Tyrimo **uždaviniai**: 1) apibendrinti žemaičių patarmių vokalizmo sistemą, aptarti problemiškiausius TFA transkripcijos atžvilgiu balsių vienetus; 2) apžvelgti svarbesnius žemaičių priebalsių žymėjimo TFA rašmenimis principus; 3) pateikti galimus žemaičių priegaidžių alotonų užrašymo TFA būdus ir aptarti su priegaide ypač susijusių dvigarsinių skiemenų transkripcijos galimybes. Tyrimui naudotasi daugeliu anksčiau išleistų

dialektologų darbų medžiaga: patarmių ir šnektų aprašais, kopenhagine transkripcija užrašytais tekstais. Dirbta mokslinės literatūros analizės ir aprašomuoju-lyginamuoju metodais.

1. ŽEMAITIŠKOJI VOKALIZMO SISTEMA IR JOS ŽYMĖJIMAS TFA

Apibendrintas žemaičių patarmių vokalizmo fonemų, užrašytų TFA simboliais, vaizdas pateiktas 1 lentelėje[1] (plačiau žr. Atkočaitytė, Rinkauskienė 2003; LKTCh 2004 ir kt.; aukštaičių patarmių vokalizmą plg. Bakšienė 2022: 168).

1 LENTELĖ. Žemaičių patarmių balsinės fonemos

	Ilgieji		**Trumpieji**			
	Priešakiniai	**Užpakaliniai**	**Priešakiniai**	**Artimi priešakiniams**	**Artimi užpakaliniams**	**Užpakaliniai**
Uždarieji	/iː/	/uː/				
Uždarieji diftongoidai	(/iːĭ̯/)	(/uːŭ̯/)				
Artimi uždariesiems				/ɪ/	/ʊ/	
Artimi uždariesiems žemesnieji				/ɪ̨/	/ʊ̨/	
Kintamieji	/iɛ/	/uɔ/				
Vidutiniai uždaresnieji žemesnieji	(/ę:/)	(/o̧:/)	/ę/			/o̧/
Vidutiniai atviresnieji	/ɛː/		/ɛ/			
Atvirieji		/ɑː/				/ɑ/

[1] Lentelėje pateikti tik fonemų statusą turintys balsiniai vienetai, svarbesnieji fonemų variantai aptariami atskirai. Lenktiniuose skliaustuose užrašytos vadinamosios „dviveidės“ fonemos, kurių sistemiškai nesama nė vienoje iš žemaičių patarmių. Neįtraukti bendrinės kalbos *ie*, *uo* šiaurės žemaičių atliepiniai [ęɪ], [o̧ɪ], nes jie daugelio autorių laikomi dvibalsiais. Straipsnyje jų transkripcija aptariama prie dvigarsių.

Didžioji dalis žemaičių šnektų vokalizmui užrašyti reikiamų TFA simbolių sutampa su aukštaitiškaisiais (žr. Bakšienė 2022: 180–182, 1 priedas), be to, problemiškiausi žemaičių vokalizmo transkripcijos atvejai jau buvo trumpai aptarti (žr. Bakšienė 2018: 107–113), todėl čia komentuotina tik pora su balsiais susijusių dalykų.

Kalbant apie uždarųjų ir jiems artimų balsių grupę, dar kartą akcentuotina, kad lietuvių ilgieji ir trumpieji balsiai skiriasi ne tik kiekybe, bet ir kokybės požymiais, ne veltui lietuvių fonetikos darbuose yra įsitvirtinę dvigubi jų pavadinimai: ilgieji-įtemptieji ir trumpieji-neįtemptieji balsiai (Pakerys 2003: 24–25; plg. Kazlauskienė 2018: 39–41). Todėl transkribuojant darytina skirtis: TFA uždarųjų (angl. *close*) balsių simboliai vartotini žemaitiškiems ilgiesiems, pusilgiams ir, kas ypač svarbu, iš jų visiškai sutrumpėjusiems balsiams užrašyti[2], pvz.: [ˈ¹vʲiːˀrs] ~ *výras*, [vʲiˑʳʲɛˑlʲ̃ɪs] / [vʲiˑʳʲiɛlʲ̃ɪs] ~ *vyrẽlis*, [ˈnɑˑktʲi] ~ *nãktį*, [ˈʃuˑnʲi] ~ *šùnį*; [ˈ¹gruːˀds] ~ *grū́das*, [gruˑ¹ˈdɑˑˀm] / [gru¹ˈdɑˑˀm] ~ *grūdáms*, [ˈmʲɛˑtu] ~ *mẽtų*, [ˈ¹mʲiɛˀnʲẹ̄sʲu] ~ *mė́nesių*; o TFA artimų uždariesiems (angl. *near-close*) balsių simboliai – iš prigimties trumpiesiems arba trumpiesiems paplatėjusiems (su diakritiku *lowered*) žemaitiškiems balsiams, pvz.: [ˈʒʲɪbɑ] / [ˈʒʲɪ̨bɑ] ~ *žìba*, [ˈbʊʊɑ] / [ˈbʊ̯ʊɑ] ~ *bùvo*. Ši skirtis daryta ir daugelyje ankstesnių žemaičių tekstų (žr. Girdenis 1996; 2008; 2012; Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007; AAT 2018 ir kt.). Nors, transkribuojant tradicine kopenhagine rašyba, visais atvejais rašyti vienodi simboliai *i*, *u*, tačiau, kilę iš ilgųjų, jie niekur nežymėti kaip paplatinti, kas būdinga iš prigimties trumpiesiems žemaičių balsiams. Aprašant transkripciją ne viename šaltinyje netgi akcentuota, jog jie yra daugiau ar mažiau įtempti, aukštutiniai, netgi pastebimai uždaresni už atitinkamus taisyklingos bendrinės kalbos trumpuosius *i*, *u* ir tik truputį mažesnio įtempimo negu atitinkami ilgieji balsiai (Girdenis 2012: 24–26).

Ankstesniame žemaičių transkripcijai skirtame straipsnyje liko visai neaptartas žemaičių galūnių redukuotų balsių žymėjimas TFA. Kopenhagine transkripcija užrašytuose tekstuose ypač gausu žemaitiškų redukuotų galūnių, kurių balsių redukciją bent jau vėlesniais, XX a. pabaigos – XXI a. pradžios, metais buvo įprasta skirti dviejų laipsnių: buvo rašomi tiesiog pakelti raidžių simboliai (kiek silpnesnei redukcijai) ir pakelti apskliausti (stipresnei redukcijai). Ankstesniuose šaltiniuose žemaitiškose redukuotose galūnėse esama ir nepakeltų, tik apskliaustų balsių – (*i*), (*e*), (*a*) ir t. t. (žr. LKA Pr 1956; LKT 1970). Tekstų autoriai kaip stipresnės ir silpnesnės redukcijos skirtumus nurodo nevienodą balsio skardumo laipsnį ir skiemens sudarymo funkcijos realizaciją: kai balsis duslus (beveik negirdimas) ir nebesudaro skiemens, balsio rašmuo teikiamas pakeltas skliaustuose, o kai dar sudaro skiemenį – tik pakeltas (Girdenis 2008: 24; 2012: 33;

[2] Dėl priegaidžių žymėjimo žr. toliau, straipsnio 3-ią skirsnį.

AAT 2018: 49). Transkribuojant žemaičių balsius TFA rašmenimis, po kai kuriais iš jų (vidutinio pakilimo) sistemingai rašomas diakritikas ˌ (angl. *lowered*), nurodantis didesnį atvirumą, pvz.: [ˈʒʲe̯ːnɑ] / [ˈʒʲe̯nɑ] ~ *žìno*, [ˈbo̯ːvɑ] / [ˈbo̯vɑ] ~ *bùvo*, todėl po raide nebelieka galimybės žymėti neskiemeninio garso diakritiko. Taigi TFA sistemoje žemaičių redukuotiems balsiams žymėti visais atvejais virš jų rašytinas diakritikas ˘ (angl. *extra short*), nurodantis ypatingą balsio trumpumą, pvz.: [ʔˈnʲiɛkă] ~ *niẽko*, [ˈˈsʲuːʔtʲĕ̯] ~ *siū́ti* ir t. t., balsių redukcijos laipsniai nediferencijuotini.

2. PASTABOS DĖL ŽEMAIČIŲ PRIEBALSIŲ TRANSKRIPCIJOS

Žemaičių priebalsių sistema transkripcijos atžvilgiu paprastesnė negu aukštaičių, nes nesama tiek įvairių kietinimo prieš priešakinės eilės balsius atvejų. Kokių nors specialių TFA priebalsių rašmenų, kurie būtų reikalingi būtent žemaičių patarmėms transkribuoti, nesama, vartotini visi tie patys, kaip ir aukštaitiškųjų priebalsių, ženklai. Čia primintinas tik dialektologams jau seniai žinomas ir išsamiai aprašytas reiškinys (žr. Girdenis 1971: 27; Jasiūnaitė 1994; LKTCh 2004: 258; Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007: 12–13 ir kt.), kad šiaurinėse, tiksliau šiaurės vakarinėse, žemaičių šnektose, labiausiai kretingiškių plote, kai kurie priebalsiai mažiau minkštinami negalūniniuose skiemenyse prieš *e*, *ė* tipo balsius. Tokiose pozicijose jie minkštinami tik tada, jei po jų toliau eina minkštasis priebalsis, kitais atvejais tariami puskiečiai ar visai kieti. Transkribuojant tokius kretingiškių ir kitų aplinkinių šnektų pavyzdžius, prie priebalsių, nors jie ir vartojami prieš priešakinės eilės [ɛ], [ɛˑ], [e̯], [e̯ˑ], [e̯n], [e̯m], [e̯l], [e̯r], [e̯ɪ], nežymėtinas diakritikas ʲ (angl. *palatalized*), nurodantis minkštumą, pvz.: [ˈre̯ːtă] ~ *rìto*, [ˈvɛˌdo̯] ~ *vedù*, [ʔˈʃve̯ːnʦ] ~ *šveñtas*, [be̯ˈˈre̯ːʔms] ~ *birìmas*, [ʔˈve̯ːlks] ~ *vil̃kas*, [ˈˈde̯ːʔrb] ~ *dìrba*, [ˈˈpe̯ɪʔns] ~ *píenas* ir pan. Apie šį reiškinį rašiusių dialektologų iš mažiau minkštinamų priebalsių grupės dažniausiai išskiriami priebalsiai *k*, *g*, š, ž, *l* ir afrikatos *č*, *dž*, tad jų minkštumas žymėtinas visose pozicijose prieš priešakinės eilės balsius, pvz.: [ˈˈkʲɛːʔkʲĕ̯] ~ *kéikė*, [ˈgʲɛˌrʲe̯] ~ *gerì*, [ʔˈʃʲe̯ːɪns] ~ *šiẽnas*, [vɛˈˈʒʲe̯ːʔms] ~ *vežìmas*, [ˈlʲe̯ːkă] ~ *lìko*, [bɑʒʲnʲiːnˈˈʧʲɛːlʲĕ̯] ~ *bažninčẽlė*, t. y. *bažnytėlė* ir kt. Kaip matyti, tarp nekietinamų žemaičių priebalsių visuotinai minimi ir š, ž, todėl transkribuojant TFA apibendrintai rašytini [ʃ], [ʒ], nėra būtino reikalo skirtingais rašmenimis skirti kietųjų ir minkštųjų

žymėjimą (plg. Kazlauskienė 2018: 51; Bakšienė 2022: 171–172)[3]. Einant į rytus, aptariamoji ypatybė palaipsniui nyksta, prieš visus priešakinės eilės priebalsius dažniau įprastai vartojami minkštieji priebalsiai, todėl transkribuotina atsižvelgiant į tai, kokie garsai tariami konkrečiu atveju.

3. ŽEMAIČIŲ PROZODINĖ SISTEMA IR DVIGARSINIŲ SKIEMENŲ ŽYMĖJIMAS

Bene daugiausia transkripcijos problemų kelia lietuvių tarmių prozodijos lygmens vienetų, ypač priegaidžių, užrašymas. Žemaičių šnektų prozodinė sistema neabejotinai sudėtingiausia, nes ir jų pagrindinio kirčio priegaidžių požymiai skiriasi nuo bendrinės kalbos, ir gausiai vartojama šalutinių kirčių, atsiradusių tiek dėl kirčio atitraukimo, tiek dėl nukėlimo (plačiau žr. LKTCh 2004: 198–200).

Dėl žemaičių priegaidžių transkripcijos TFA sistema pateiktinas tas pats esminis tikslinimas, kaip ir aukštaičių patarmėms. Ankstesnėse publikacijose, skirtose žemaičių šnektų transkripcijai (Bakšienė 2018; 2019), buvo siūlyta žymėti priegaides tono kritimo / kilimo diakritikais, tačiau pastaruoju metu jau nusistovėjo visų tarmių priegaidžių žymėsena pakeltais skaitmenimis [1] (akūtas) ir [2] (cirkumfleksas)[4]. Todėl ir visi žemaitiški priegaidžių alotonai žymėtini taip pat (žr. 2 lentelę).

Reikiami priegaidžių skaitmenys prieš kirčiuotą skiemenį[5] rašomi visais atvejais (pagrindinio, atitrauktinio ir nukeltinio kirčio skiemenyse), kai aiškiai girdima akūtinė ar cirkumfleksinė priegaidė. Kai aiškios priegaidės negirdėti

[3] Norint aiškiau parodyti kietųjų ir minkštųjų šios grupės priebalsių artikuliacijos diferenciaciją, galima būtų ir žemaičiams siūlyti aukštaičiams teiktus skirtingus TFA simbolius: postalveolinius [ʃ], [ʒ] – minkštiesiems, retrofleksinius [ʂ], [ʐ] – kietiesiems priebalsiams žymėti. Tačiau analogiškos depalatalizacijos žemaičių tarmėse nesama, o apskritai žemaičių priebalsių artikuliacija kol kas nėra išsamiai aprašyta, labiau gilintasi tik į akustines ir audicines ypatybes (žr. Kliukienė 2011). Tikėtina, kad žemaitiškų kietųjų priebalsių artikuliacija ryškiai skirtųsi nuo atitinkamų aukštaitiškų, ypač depalatalizuotų, garsų. Tai dar ateities tyrimų objektas.

[4] Šis variantas dialektologų po ilgų diskusijų buvo pripažintas kaip patogesnis, nes nenurodo tono požymių, kaip aiškių priegaidės indikatorių, ir ypač apibrėžtos tono kitimo (kilimo ar kritimo) krypties, kuri tariant priegaides gali būti labai įvairi, labiausiai priklausoma nuo frazės intonacijos ir kitų veiksnių (plg. Kazlauskienė 2018: 8, 19; VLKK k-25).

[5] Skiemens ribas visur geriausia nustatyti vadovaujantis STR taisykle: naujas skiemuo prasideda ten, kur randamas didžiausias priebalsių junginys, atitinkantis žodžio pradžios priebalsių modelį (Girdenis 2003: 134–141).

(tariama vadinamoji *vidurinė priegaidė*, galinti būti ir akūto, ir cirkumflekso alotonas), skaitmenys nerašomi, tik pagrindinio ar šalutinio kirčio ženklai.

2 LENTELĖ. Žemaičių priegaidžių alotonai[6]

Tonema	Alotonas	Tradicinis žymėjimas	Akcentinė pozicija	Paplitimas patarmėse		Pavyzdžiai TFA
				PŽ	ŠŽ	
akūtas	tvirtapradė priegaidė	´	PK AK NK	(+)	(+)	[ˈduːũ̯sʲũ̯] ~ *dúosiu* [ˈũ̯uɔ²ˌʃkuˑn] ~ *ožkų̃* [ˈʃuɔ¹ˌkɑʊ] ~ *šókau*
	laužtinė priegaidė	ˆ	PK NK	(+)	+	[gɑ¹ˈnʲiːʔtʲě̯] ~ *ganýti* [ˈʊʲiːˌrɑːʔ] ~ *výrai*
	vidurinė priegaidė	ˢ	AK	(+)	+	[ˈbɑˑlʲˌtʲe̯] ~ *baltì*
cirkumfleksas	žemaitiška tvirtagalė priegaidė	~	PK AK	(+)	+	[ʔˈʒʲiːĩ̯ˌmɑ] ~ *žiẽmą* [ʔˈʊʲɛːrpsmɑ] ~ *veřpsime* [ʔˈbɑːrˌzdɑ] ~ *barzdà*
	tęstinė priegaidė	~ ~	PK	(+)	–	[ʔˈɑˑrˑdɑʊɑ] ~ *eĩdavo* [ʔˈtuɔs] ~ *tuõs*
	vidurinė priegaidė	ˢ	PK AK	(+)	+	[nʲˈɛˈbluɔks] ~ *neblõgas* [ˈkʲɑʊˌlʲɛs] ~ *kiaulès*

Jei akūtas realizuojamas kaip laužtinė priegaidė, po skiemens centrą sudarančio balsio rašytinas pakeltas TFA glotalinio sprogstamojo priebalsio ženklas ʔ (angl. *glottal stop*). Šis simbolis jau buvo teiktas ankstesnėse žemaičiams skirtose publikacijose, tačiau, dar kartą išstudijavus kitų kalbų panašių reiškinių žymėjimą (plg.: Basbøll 2005: 37, 82–87; LVG 2013: 25, 105; dar žr. Girdenis 2003: 282), kiek plačiau komentuotina jo rašymo vieta. TFA sistemoje diakritikai, rašomi po tam tikro simbolio, apibūdina prieš diakritiką einančio garso papildomą požymį, plg. įvairių priebalsio [t] variantų žymėjimą: [tʰ] – aspiruotas, [tʷ] – labializuotas, [tʲ] – palatalizuotas, [tˤ] – faringalizuotas, [tˠ] – veliarizuotas (žr. HIPA 1999: 15–17; IPA 2023). Balsio kiekybės požymiai laikytini labiau

[6] Lentelėje vartojamų sutrumpinimų ir simbolių reikšmės: PK – pagrindinis kirtis, AK – atitrauktinis kirtis, NK – nukeltinis kirtis, PŽ – pietų žemaičiai, ŠŽ – šiaurės žemaičiai, + – būdinga; (+) – iš dalies būdinga, variantas paplitęs ne visose šnektose ar vartojamas tik tam tikrose žodžio pozicijose; – – nebūdinga. Vakarų žemaičiai į lentelę neįtraukti, nes jų priegaidės būtų žymimos analogiškai, o ir pati patarmė XXI a. jau beveik išnykusi.

inherentiniais, todėl tiksliau ženklą ˀ rašyti po balsio ilgumo simbolio, pvz.: [ˈˈʊʲiːˀrs] ~ *výras*, [ˈˈdɑːˀkts] ~ *dáiktas*. Žemaitiškieji diftongizuoti [iɛ], [uɔ], kaip ir atitinkami bendrinės kalbos sutaptiniai dvibalsiai, įprastai dėmenimis neskaidomi, laikomi kintamos artikuliacijos balsių fonemomis, tad laužtinės priegaidės atveju diakritiką taip pat siūlytina rašyti po viso skiemens centro, pvz.: [ˈˈbʲiɛˀg] ~ *bė́ga*, [ˈˈkuɔˀjɛ̯̆] ~ *kója*. Taip pat transkribuotini ir žemaitiškieji [ɐɪ], [ɐʊ], pvz.: [ˈˈpʲɐɪˀns] ~ *píenas*, [ˈˈjɐʊˀdɑ] ~ *júodo*[7].

TFA transkripcijos atžvilgiu atskirai aptartini laužtinę priegaidę turintys skiemenys, kurių pagrindas yra sudėtiniai dvibalsiai (jei jie nevienbalsinami) ir mišrieji dvigarsiai. Ankstesniuose chrestomatiniuose lietuvių dialektologijos darbuose laužtinės priegaidės požymiai buvo nusakomi tik iš klausos, vėliau atsirado ir gausus būrys eksperimentininkų, tyrusių žemaičių priegaides, ir beveik visų darbų autorių, kaip pagrindinis požymis, nurodomas balso „lūžis“, susijęs su pagrindinio tono kitimo staigumu – pradžioje tonas pakyla, o pasiekęs maksimumą staigiai krinta, dėl to klausa girdimas gergždimas, švokštimas ir pan. Taip pat pažymima, kad tariant laužtinę priegaidę, šiek tiek pridaroma (ar net trumpam visiškai uždaroma) balsaskylė, ir dėl to susidaro dviejų garsų, einančių vienas po kito, įspūdis (apžvalgą žr. Švageris 2015: 29–36; Bakšienė 2016: 50–52). Darbuose nėra aiškiai nusakoma, kurioje skiemens centro vietoje įvyksta minimas „lūžis“, tačiau iš tokių apibūdinimų matyti, kad jis turėtų vykti vidinėje (kai „lūžis“ realizuojamas kaip aiškesnė glotalizacija) ar antrojoje dalyje (kai labiau realizuojamas gergždimu, švokštimu). Nors panašią priegaidę turinčios latvių kalbos tyrėjai visais atvejais žymi ženklą ˀ po viso skiemens centro, pvz.: [juːˀks] ‘juokas’, [me̯iˀtɑ̆] ‘mergina’, [cerˀt] ‘gaudyti’, [vɑlˀks] ‘upelis; pervalkas’ (LVG 2013: 26), vis dėlto, transkribuojant žemaitišką laužtinę priegaidę, tiksliau būtų rašyti glotalizacijos ženklą po pirmojo dvibalsio / dvigarsio dėmens, nes būtent čia koncentruojama priegaidės energija, pvz.: [ˈˈʃɑːˀʊtʲɛ̯̆] / [ˈˈʃɑˑˀʊtʲɛ̯̆] ~ *šáuti*, [ˈˈkɑːˀlns] / [ˈˈkɑˑˀlns] ~ *kálnas*, [ˈˈdɑːˀrps] / [ˈˈdɑˑˀrps] ~ *dárbas*, [ˈˈdʲɐːˀrʲpʲtʲɛ̯̆] / [ˈˈdʲɐˑˀrʲpʲtʲɛ̯̆] ~ *dìrbti* ir pan. Analogišką žymėjimą galima rasti ir danų kalbos fonologijos aprašuose, fiksuojančiuose prozodinį „lūžį“ (dan. *stød* ‘stumti’), labai primenantį žemaičių laužtinę priegaidę, juose žymima būtent po tos skiemens dalies, kurioje minimas prozodinis vienetas ir yra realizuojamas, plg.: [ˌbɔːˀw] ~ *bog* ‘knyga’, [ˌbæːˀɪ̯] ~ *bag* ‘už’, [ˈpʰɛːˀn] ~ *pæn* ‘puikus’, [ˈhalˀs] ~

[7] Ankstesniuose žemaitiškuose tekstuose, užrašytuose kopenhagine transkripcija, dažniausiai nė vieni iš šių garsų neskaidomi, nežymimas jų dėmenų pailgėjimas dėl priegaidės (žr. Girdenis 1996; 2008; 2012; Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007; AAT 2018 ir kt.).

hals ‘kaklas’, [ˈmanˀ] ~ *mand* ‘vyras’ (Basbøll 2005: 37, 82–87; 2022; dar žr. Girdenis 2003: 282)[8].

Daugiau dvibalsinių / dvigarsinių skiemenų pavyzdžių, užrašytų TFA simboliais, galinčių dažniausiai pasitaikyti žemaičių šnektose, pateikta straipsnio 2 priede. Plačiau iš jų komentuotina keletas transkripcijos dalykų.

Aiškiai išreikštos priegaidžių opozicijos atvejais žemaičių šnektose pirmasis dvibalsio / dvigarsio dėmuo gali būti ir ilgasis, ir pusilgis, realizuojant tiek akūtinės, tiek cirkumfleksinės kilmės dvigarsius. Priegaidžių opozicija tuomet reiškiama kitais požymiais, greičiausiai pagrindinio tono staigumu vs. tolydumu, o ne kiekybe. Akcentuotina, kad dėmenų ilgumas dėl glaudžiai sutapusios artikuliacijos nežymimas tik bendrinės kalbos *ie*, *uo* žemaitiškuose atitikmenyse, taip pat ir sudvibalsintuose *ė*, *o*, pvz.: [ˈdo̯ʊ̯ˀnɑ̆] ~ *dúona*, [ˈpʲe̯ɪˀnɑ̆] ~ *píeno*, [ˈtʲiɛˀʊ̯s] ~ *tė́vas*, [ˈkuɔˀjɛ̨̆] ~ *kója* ir t. t.

Kadangi abiejų fonologinių priegaidžių spūdis žemaičių dažniausiai koncentruojamas ant pirmojo dėmens, dvibalsio *au*, vartojamo po kietojo priebalsio, koartikuliacija su antruoju dėmeniu (labializacija) išreikšta palyginti silpnai, daug menkiau negu aukštaičių (ypač rytinių šnektų) plote. Todėl dažniausiai pirmasis dėmuo žymėtinas nelabializuoto balsio simboliu [ɑ], pvz.: [ˈgɑːˀʊ̯tʲɛ̨̆] / [ˈgɑˑˀʊ̯tʲɛ̨̆] ~ *gáuti*, [ˀlɑːʊ̯ks] / [ˀlɑˑʊ̯ks] ~ *laũkas*. Labializuoto žemutinio balsio simbolis [ɒ] rašytinas tik retais atvejais, kai priegaidė tariama neaiškiai arba nekirčiuotame dvibalsyje *au*.

Plačiau komentuotina dvibalsio *au* vartosena ir žymėsena pozicijoje po minkštojo priebalsio. Bendrinės kalbos ir kai kurių aukštaičių, bent jau vakarų aukštaičių pietinės dalies, tekstuose įprasta laikyti, jog tokiais atvejais vyksta visiškas pirmojo dėmens supriešakėjimas, jis virsta balsiu *e*, TFA siūlyta žymėti kaip [ɛ], pvz.: [ˈkʲɛˑʊ̯rɑs] ~ *kiáuras*, [ˀkʲɛʊ̯ˑlʲeˑ] ~ *kiaũlė*, [kʲɛʊ̯ˈlʲes] ~ *kiaulės* ir pan. Tačiau transkribuojant žemaičių tekstus, esama tradicijos manyti, kad supriešakėjimas labai nežymus, dažniausiai tokiais atvejais rašoma *a*. Ankstesniuosiuose XX a. pirmosios pusės dialektologų veikaluose (žr. Gerullis 1930; Jonikas 1939) tokios pozicijos *a* supriešakėjimas dažniau buvo žymimas taškeliu viršuje – *ȧ*, kartais rutuliuku dar papildomai pažymint antrojo dėmens sukeliamą labializaciją – *å̇*, pvz.: *bjå̇ˑuˀʳ* ~ *bjaũriai*, *ɔ̂mˌžå̇ˑus* ~ *ámžiaus* (Gerullis 1930: 18). Tačiau vėlesniuose žemaičių tekstuose (Girdenis 1996; 2008; 2012; Babickienė,

[8] Tais atvejais, kai aiškaus „lūžio“ negirdėti, o priegaidė realizuojama labiau balso gergždimu, švokštimu ir pan., būtų įmanoma po skiemens centro balsiu ar antruoju dvibalsio / dvigarsio dėmeniu rašyti ir TFA diakritiką ˷ , žymintį gergždžiantį balsą (angl. *creaky voice*). Tačiau sistemiškai tai nėra patogu, nes žemaičių šnektose daug balsių, kai po raide rašomas kitokią paskirtį turintis diakritikas, pavyzdžiui, žymintis kiek atviresnį garsą, tada jau neįmanoma dviejų diakritikų vartosena po viena raide (plačiau žr. Bakšienė 2019: 18, 11 išn.).

Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007; AAT 2018) dažniau po minkštojo priebalsio tiesiog rašytas *au*, pvz.: *muokíejâu* ~ *mokė́jau, vi̯el͡ãu* ~ *vėliaũ* ir kt.[9]. Nesupriešakėjusį *au* žemaičių tekstuose randame ir daugelyje rankraštinių sąsiuvinių, XX a. viduryje užrašytų mūsų žymiųjų to laikotarpio tyrėjų: Birutės Rokaitės (1961 m. Paluknė, LKA 38), Zuzanos Jonikaitės (1954 m. Skirpsčiai, LKA 95), Elenos Grinaveckienės (1960 m. Judrėnai, LKA 286), Irenos Ermanytės (1962 m. Darbėnai, LKA 91), Aldonos Jonaitytės (1964 m. Skliaustė, LKA 13), Alekso Girdenio (1973 m. Barstyčiai, LKA 42) ir kitų, pvz.: *grâuštę* ~ *gráužti*, *apsệsãutọsi* ~ *apsisiaũtusi* ir pan. Pavyzdžių su supriešakėjusiu *eu* / *æu* pasitaiko daug rečiau, sistemingiau taip žymima Alberto Ružės iš telšiškių (1963 m. Viekšniai, LKA 34) ir Alberto Rosino iš varniškių ploto (1960 m. Šaukėnai, LKA 194): *kẽu̯šẽ* ~ *kiaũšiai*, t. y. *kiaušiniai*, *kéu̯râ* ~ *kiáurai*, *áu̯dêu* ~ *áudžiau* ir kt. A. Rosino apraše pažymėta, jog po minkštojo priebalsio *au* > *eu*, pvz.: *pjéutį* ~ *pjáuti*, *keũlį* ~ *kiaũlė*. Akivaizdu, kad norint įvertinti žemaičių ir aukštaičių šnektų šio garso supriešakėjimo laipsnį, ateityje dar reikėtų atlikti daugiau tyrimų, ypač paremtų instrumentinės fonetikos metodais, tačiau transkribuojant žemaičių tekstus TFA simboliais, siūlytina laikytis vyraujančios tradicijos ir dvibalsyje *au* po minkštojo priebalsio žymėti [ɑ], pvz.: [ˈˈkʲɑːˀʊrs] / [ˈˈkʲɑ·ˀʊrs], [ˈˈgrʲɑːˀʊʃʲtʲe̯] / [ˈˈgrʲɑ·ˀʊʃʲtʲe̯], [ˈˈɑːʊˈ̯dʲɑ·ˀʊ] / [ˈˈɑ·ʊˈ̯dʲɑ·ˀʊ], [ˈˈpʲjɑːʊtʲi̯] / [ˈˈpʲjɑ·ʊtʲi̯], [ˈˈɔːmʲˈ̯ʒʲɑ·ˀʊs] / [ˈˈɔ·mʲˈ̯ʒʲɑ·ˀʊs], [muɔˈˈkʲiɛˈ̯jɑ·ˀʊ]; [ˀˈkʲɑːʊlʲi̯] / [ˀˈkʲɑ·ʊlʲi̯], [ˀˈbʲjɑːʊrʲě̯] / [ˀˈbʲjɑ·ʊrʲě̯], [ˀˈkʲɑːʊˈ ʃʲɛːˀ] / [ˀˈkʲɑ·ʊˈ ʃʲɛːˀ], [ˈʊʲiɛˀˈ̯lʲɑ·ʊ], [ɑpʲsʲe̯ˀˈsʲɑːʊtọsʲɪ] / [ɑpʲsʲe̯ˀˈsʲɑ·ʊtọsʲɪ] ir t. t.[10].

Taip pat ir dvibalsyje *ai* (jei jis nėra vienbalsinamas) bei įvairios kilmės dvigarsiuose *al*, *ar*, *an*, *am* (jei pastarieji du nėra siaurinami) žemaičių šnektose abiejų aiškiai realizuojamų priegaidžių atvejais (tiek pagrindinio, tiek atitrauktinio ir nukeltinio kirčio skiemenyse) dažniausiai bus tariamas aiškus *a*, pailgėjęs iki ilgojo ar pusilgio. Jis taip pat visur žymėtinas TFA simboliu [ɑ], pvz.: [ɑˈˈnɑːˀɪ] / [ɑˈˈnɑ·ˀɪ] ~ *anái*, t. y. *jai*, [ˀˈʊɑːɪkʲŭ] / [ˀˈʊɑ·ɪkʲŭ] ~ *vaĩkių*, t. y. *vaikinų*, [ˈˈʃɑːltă] / [ˈˈʃɑ·ltă] ~ *šálta*, [ˀˈkɑːrtă] / [ˀˈkɑ·rtă] ~ *kařtą*, [ˈˈnuɔˈ̯rɑːˀm] / [ˈˈnuɔˈ̯rɑ·ˀm] ~ *nórime* ir kt. Tik nesant aiškiai diferencijuojamos priegaidės ir šiuose dvigarsiuose gali pasitaikyti silpnesnis, kiek redukuotas pirmasis dėmuo, tais atvejais jis būtų žymėtinas TFA simboliu [ɐ]. Tačiau apskritai žemaičiams tokia pirmojo dėmens redukcija nėra būdinga, lyginant su aukštaičių šnektomis, balsis *a* dažniau išlieka ryškesnis net ir nekirčiuotame skiemenyje.

[9] Be jokio priešakėjimo dvibalsis *au* po minkštojo priebalsio žymėtas ir Antano Baranausko užrašytuose žemaitiškuose tekstuose (žr. Specht 1920), pvz.: *tùjau* ~ *tuojaũ*, *teisiāū* ~ *tiesiaũ* ir kt.

[10] Ryškiau girdimas pirmojo dėmens supriešakėjimas atskirais atvejais gali būti fiksuojamas ir papildomai po [ɑ] rašant diakritiką ˖ (angl. *advanced*), pvz.: [ˈˈkʲɑ˖ːˀʊrs], [ˀˈkʲɑ˖ːʊlʲi̯].

Didžiojoje žemaičių ploto dalyje (išskyrus pietų žemaičius raseiniškius ir jų artimiausias kaimynines šnektas kitose patarmėse) mišrieji dvigarsiai *am*, *an* yra siaurinami. Transkribuojant susiaurintus garsus, jų pirmasis dėmuo, priklausomai nuo siaurinimo laipsnio, transkribuotinas TFA simboliais [ǫ] (platesnis) arba [u] (siauresnis), pvz.: [ˈkǫːˀndǫ̆] / [ˈkǫˑˀndǫ̆] ~ *kándu*, [ˈkuːˀnʲdʲĭ] / [ˈkuˑˀnʲdʲĭ] ~ *kándi*, [ˈsoːˀmʲtʲĭs] / [ˈsoˑˀmʲtʲĭs], [ˈsuːˀmʲtʲĭs] / [ˈsuˑˀmʲtʲĭs] ~ *sámtis*. Atkreiptinas dėmesys, jog šiaurės žemaičių šnektose, daugiausiai telšiškių plote, dažniausiai dėl balsių asimiliacijos stipriau susiaurintieji dvigarsių dėmenys linkę būti daug uždaresni ir įtemptesni, labiau primenantys ilgojo balsio požymius, todėl transkribuotini TFA uždarojo užpakalinio balsio simboliu [u]. O pietų žemaičių varniškių ploto šiaurės rytuose, apie Užventį, Šaukėnus, Kuršėnus, šie garsai paprastai dialektologų laikomi atviresniais ir nepailgėjusiais, todėl čia rašytinas TFA balsio, artimo uždarajam, simbolis [ʊ], girdint kiek didesnį atvirumo laipsnį, galimas ir su diakritiku ˌ, pvz.: [ˈlʊŋks] / [ˈlʊ̝ŋks] ~ *lángas*, [ˈsʊmʲtʲɪs] / [ˈsʊ̝mʲtʲɪs] ~ *sámtis*.

Dvibalsyje *ei* (jei jis nevienbalsinamas) ir mišriuosiuose dvigarsiuose *el*, *er*, *en*, *em* (jei pastarieji du nesiaurinami) žemaitiškuose tekstuose yra įprasta žymėti uždaresnįjį *e* (ypač dvibalsyje *ei*, kur jaučiamas stiprus aukštesnio pakilimo antrojo dėmens poveikis), todėl tiek akūtinės, tiek cirkumfleksinės prigimties skiemenyse čia rašytinas TFA vidutinio atviresniojo balsio simbolis [ɛ], pvz.: [ˀɛːɪtʲę̆] / [ˀɛˑɪtʲę̆] ~ *eĩti*, [nʲɛˈˈlʲɛːˀɪdą̆] / [nʲɛˈˈlʲɛˑˀɪdą̆] ~ *neléido*, [mʲɛrʲˈˈgʲɛːˀlkŭ] / [mʲɛrʲˈˈgʲɛˑˀlkŭ] ~ *mergélkų*, t. y. *merginų*, ir t. t. Atvirasis [æ] galėtų pasitaikyti tik retais išskirtiniais atvejais. Jei dvigarsių *en*, *em* pirmieji dėmenys šnektose siaurinami, jie pakinta simetriškai, kaip ir analogiškų dvigarsių užpakalinės eilės pirmieji dėmenys. Susiaurinti dėmenys atitinkamai transkribuotini TFA simboliais [ę] / [i] / [ɪ] / [ɻ], pvz.: [ˈmʲęːˀŋʲkʲŭ] / [ˈmʲęˑˀŋʲkʲŭ], [ˈmʲiːˀŋʲkʲŭ] / [ˈmʲiˑˀŋʲkʲŭ], [ˈmʲɪŋʲkʲu] / [ˈmʲɻŋʲkʲu] ~ *ménkių*.

Dvibalsio *ui* ir mišriųjų dvigarsių *il*, *ir*, *in*, *im*, *ul*, *ur*, *un*, *um* pailginti pirmieji dėmenys įvairiose žemaičių šnektose gali būti platinami arba neplatinami priklausomai nuo patarmės fonologinės sistemos. Labiausiai jų kokybė priklauso nuo to, ar turima balsių asimiliacija, jei turima, kokiu pagrindu balsiai asimiliuojami, kokios pasitaiko išimtys ir pan. Platinimo atveju dėl priegaidės pabrėžti dėmenys, kaip ir atskiri paplatinti balsiai, žymėtini TFA simboliais [ę], [ǫ], pvz.: [ˀzǫːɪkʲĭs] / [ˀzǫˑɪkʲĭs] ~ *zuĩkis*, [ˈsʲpʲęːˀrʲtʲę̆] / [ˈsʲpʲęˑˀrʲtʲę̆] ~ *spìrti*, [ˀvʲęːlks] / [ˀvʲęˑlks] ~ *vilkas*, [ˈdǫːˀlʲkʲę̆] / [ˈdǫˑˀlʲkʲę̆] ~ *dùlkė* ir t. t. Neplatinimo atveju dėl priegaidės pailgėję dvigarsių dėmenys taip pat įgauna ilgojo balsio požymių, tuomet jie žymėtini TFA uždaraisiais [i], [u], pvz.: [ˀrʲiːmkʊ̆s] / [ˀrʲiˑmkʊ̆s] ~ *Rimkus*, [ˈmʲiːˀns] / [ˈmʲiˑˀns][11] ~ *miñs*, [ˈduːˀmʲpʲlʲę̆s] / [ˈduˑˀmʲpʲlʲę̆s] ~ *dùmplės*.

[11] Žemaičių šnektose visose būsimojo laiko formose išlaikoma akūtinė priegaidė.

Tik pietų žemaičių raseiniškių ir kai kurių pakraštinių varniškių šnektose minėtų dėmenų platinimas ne toks ryškus, tad jie žymėtini [ɻ̩], [ʊ̯̩], pvz.: [ˈˈdʲɻ̩rʲpʲtʲɻ̩] ~ *dìrbti*, [ˀˈkʊ̯̩rʲmʲɻ̩s] ~ *kùrmis* ir t. t. Tęstinės priegaidės atveju žemaičiai raseiniškiai gali paplatinti abu dvibalsio *ui* dėmenis, tuomet jie abu transkribuotini kaip pusilgiai, su atviresniojo balsio diakritikais, pvz., [ˀˈzʊ̯̩ɻ̩·kʲɻ̩s] ~ *zuĩkis*. Neryškiai ištariant tęstinę priegaidę, dėmenys gali išlikti ir nepaplatėję.

Tradicinėje kopenhaginėje transkripcijoje vadinamosios vidurinės priegaidės ženklas ˢ žemaičių patarmėse dažniausiai būdavo žymimas atitrauktinį kirtį turinčiuose skiemenyse (nors gali pasitaikyti ir kitur), kai aiškios priegaidžių diferenciacijos nesama. Transkribuojant tokius pavyzdžius TFA sistema, jei atitrauktinio kirčio skiemenyje aiškios priegaidės negirdėti, prieš kirčiuotą skiemenį nerašomi priegaides žymintys skaitmenys, tik skiemens kirčio ženklas, pvz.: [ˈpʲlʲiːˌtɑ̆] ~ *plytà*, [ˈgɑlˌʊɑ̆] ~ *galvà* ir kt. Tais atvejais, kai vidurinė priegaidė būtų suprantama kaip aiškus akūto ar cirkumfleksо alotonas, priegaidžių skaitmenys prieš kirčiuotą skiemenį žymėtini (aukštaičių sistemos pavyzdžius plg. Bakšienė 2022: 182–183, 2 priedas).

APIBENDRINIMAS

Apžvelgus žemaitiškojo vokalizmo apibendrintą vaizdą, taip pat svarbiausius priebalsių bei prozodijos elementus, straipsnyje aptartas tarminių garsų santykis su TFA simbolių sistema bei nustatyti galimi TFA atitikmenys savitiems žemaičių patarmių garsiniams vienetams, daugiausia diftongiškiems garsams. Iš ankstesnio 2017 metų TFA ženklų rinkinio, skirto lietuvių tarmėms, tikslinamas žemaitiškų ilgųjų (sutrumpėjusių) ir trumpųjų (pailgėjusių) nežemutinių balsių žymėjimas TFA, aptariamos žemaitiškai redukuotų balsių transkripcijos galimybės, teikiama pastabų dėl žemaičių priebalsių užrašymo TFA, o daugiausia dėmesio skirta dvigarsinių skiemenų ir jų variantų, atsirandančių dėl žemaitiškų priegaidžių realizacijos, transkripcijai.

Analizė parodė, jog dauguma žemaičių patarmių vokalizmo ir konsonantizmo vienetų nėra problemiški TFA transkripcijos atžvilgiu, TFA rašmenys (vieni ar su papildomais diakritikais) gana tiksliai perteikia žemaitiškų garsų ypatybes, tačiau transkribuojant derėtų ypač kreipti dėmesį į jų vartosenos ypatumus atskirose patarmėse (pavyzdžiui, ilgųjų, sutrumpėjusių, trumpųjų ir redukuotų balsių kokybę, kietųjų–minkštųjų priebalsių koreliaciją su priešakinės eilės balsiais ir pan.). Žemaičių priebalsių sistema vertintina netgi kaip paprastesnė negu aukštaičių.

Tačiau išsami žemaitiškų priegaidžių ir jų alotonų žymėsenos apžvalga tik dar kartą patvirtino šio prozodinio reiškinio sudėtingumą transkripcijos atžvilgiu

ir, nors pastaruoju metu sprendimai dėl jo žymėjimo TFA sistema lietuvių tarmėse ir yra teikiami, gali būti, kad ateityje, atsiradus naujų įžvalgų, jie bus dar tikslintini.

LITERATŪRA

AAT – *Akmenės apylinkių tekstai*, sud. L. Murinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018.

Atkočaitytė Daiva, Rinkauskienė Regina 2003: *Lietuvių kalbos tarmių fonetika*: mokomoji knyga, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Babickienė Zofija, Jasiūnaitė Birutė, Pečeliūnaitė Angelė, Bagužytė Rūta 2007: *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė*: tarmės tekstai su komentarais ir žodynėliu, Vilnius: Baltos lankos.

Bakšienė Rima 2016: *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės*: *Marijampolės šnekta*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bakšienė Rima 2018: Žemaičių patarmių transkripcija TFA simboliais: sudėtingesni atvejai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 102–118.

Bakšienė Rima 2019: Dėl lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA simboliais. – *Linguistica Lettica* 27, 7–26. Prieiga internete: http://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/03/Linguistica_Lettica_27.pdf.

Bakšienė Rima 2022: Dar kartą dėl aukštaičių patarmių transkripcijos tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (keletas tikslintinų atvejų). – *Acta Linguistica Lithuanica* 86, 165–183. Prieiga internete: https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2163/2282.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303/2270.

Basbøll Hans 2005: *The phonology of Danish*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Basbøll Hans 2022: Danish stød in the light of Morae, the Weight Law and sonority (Strength): a personal view. – *Linguistic Preferences*. *Trends in Linguistics*. *Studies and Monographs*, vol. 358, eds. P. Noël Aziz Hanna, L. C. Smith, Berlin: De Gruyter, 143–170. DOI: 10.1515/9783110721461-006.

Gerullis Georgas 1930: *Litauische Dialektstudien*, Leipzig: Markert & Petters Verlag.

Girdenis Aleksas 1971: Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalga. – *Baltistica* 7(1), 21–31. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1768/1681.

Girdenis Aleksas 1996: *Taip šneka tirkšliškiai*: Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Girdenis Aleksas 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas 2008: *Žemaičių dzūkai*: tekstai su komentarais, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas 2012: *Šiaurės žemaičių Skuodo zona*: tekstai su komentarais, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

HIPA – *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

IPA – *International Phonetic Alphabet*, 2023. Prieiga internete: https://www.internationalphoneticalphabet.org/.

Jasiūnaitė Birutė 1994: Tembrinė koreliacija uteniškių ir pietinių kretingiškių tarmėse. – *Baltistica* 27(2), 68–76. Prieiga internete: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/213/172.

Jonikas Petras 1939: *Pagramančio tarmė*, Kaunas: Spindulys.

Kazlauskienė Asta 2018: *Bendrinės lietuvių kalbos fonetikos ir fonologijos pagrindai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: http://ebooks.vdu.lt/eb/1691/bendrines-lietuviu-kalbos-fonetikos-ir-fonologijos-pagrindai/.

Kliukienė Regina 2011: *Šiaurės žemaičių tarmės konsonantizmas*: *akustinės ir audicinės ypatybės*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

LKA Pr – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, ats. red. J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

LKT – *Lietuvių kalbos tarmės*. Chrestomatija, red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.

LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

LVG – *Latviešu valodas gramatika*, aut. I. Auziņa, I. Breņķe, J. Grigorjevs, I. Indričāne, B. Ivulāne, A. Kalnača, L. Lauze, I. Lokmane, D. Markus, D. Nītiņa, G. Smiltniece, B. Valkovska, A. Vulāne, Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, 2013.

Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, 3-asis leidimas, Vilnius: Enciklopedija.

Specht Franz 1920: *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski* 1. *Tekste*, Leipzig: Verlag von K. F. Koehler.

Švageris Evaldas 2015: *Lietuvių ir latvių tarmių monoftongų priegaidžių akustiniai požymiai: lyginamoji analizė*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

VLKK k-25 – *Rekomendacija dėl tarptautinės fonetinės abėcėlės pritaikymo bendrinės lietuvių kalbos garsiniams vienetams žymėti*. Prieiga internete: http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/rekomendacija-del-tarptautines-fonetines-abeceles-pritaikymo-bendrines-lietuviu-kalbos-garsiniams-vienetams-zymeti.

Several Clarified Cases in the Transcription of Žemaitian Subdialects by IPA Symbols

SUMMARY

The article addresses the questions of transcribing the Žemaitian subdialects of the Lithuanian language by the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA), revises certain symbols from the earlier set of the IPA symbols for the sounds of Lithuanian dialects presented in 2017 and ways of transcribing.

The first part of the article presents the generalized Žemaitian system of vocalism, discusses the transcription of phonemes and their variants by the IPA symbols. It highlights those Žemaitian vowel elements, which are most troublesome in terms of transcribing. The article discusses the possible IPA symbols to be used for the transcription of Žemaitian long, short and reduced vowels.

The second part of the article contains some comments on the transcription of Žemaitian consonants by the IPA symbols.

The third part is dedicated to discuss the transcription of Žemaitian pitch accents and their allotones by the IPA symbols. It also reviews the transcription of the syllables containing diphthongs and gives some transcribed examples. Due to the inconsistencies in the utterance of pitch accents, the syllables of this group have an especially high number of positional variants.

1 PRIEDAS. Žemaičių patarmių garsams siūlomi TFA rašmenys[12]

Kopenhaginė transkripcija	TFA	TFA numeris	Unikodas
Kintamieji balsiai ir diftongoidai			
[i̯e]	[iɛ]	301 + 303	0069 + 025B
[i̯ᵉ]	[iɛ̆]	301 + 303 + 505	0069 + 025B + 0306
[ⁱe]	[ĭɛ]	301 + 505 + 303	0069 + 0306 + 025B
[ⁱę]	[ĭę]	301 + 505 + 302 + 430	0069 + 0306 + 0065 + 031E
[e̯i̯]	[ęɪ]	302 + 430 + 319	0065 + 031E + 026A
[i̯ᵘ]	[iŭ̯]	301 + 503 + 301 + 505 + 432	0069 + 02D0 + 0069 + 0306 + 032F
[i.ᵘ]	[iŭ̯]	301 + 504 + 301 + 505 + 432	0069 + 02D1 + 0069 + 0306 + 032F
[uo]	[uɔ]	308 + 306	0075 + 0254
[uᵒ]	[uɔ̆]	308 + 306 + 505	0075 + 0254 + 0306
[ᵘo]	[ŭɔ]	308 + 505 + 306	0075 + 0306 + 0254
[ᵘǫ]	[ŭǫ]	308 + 505 + 307 + 430	0075 + 0306 + 006F + 031E
[ǫu]	[ǫʊ]	307 + 430 + 321	006F + 031E + 028A
Prozodinių vienetų ženklai			
^ (laužtinė priegaidė, akūto alotonas, tariamas su aiškia glotalizacija)	[1] (prieš skiemenį) + [ʔ] (po skiemens centru einančio balsio arba po pirmojo dvibalsio / dvigarsio dėmens)	- + 660	00B9 + 0294
^ (laužtinė priegaidė, akūto alotonas, tariamas be aiškios glotalizacijos, su „gergždžiančiu balsu“)	[1] (prieš skiemenį) + [◌̰] (skiemens centro balsio arba antrojo dvibalsio / dvigarsio apačioje)	- + 816	00B9 + 0330

[12] Parengta remiantis bendrinės kalbos transkripcijos TFA rašmenimis rekomendacija (žr. VLKK k-25). Žemaičių patarmėms skirtame priede pateikiami tik tie garsai, kurių transkripcija skiriasi nuo aukštaitiškųjų garsų. Su aukštaitiškais sutampančių garsų ir jų požymių transkripcijos simbolius žr. Bakšienė 2022: 180–182 (1 priedas).

2 PRIEDAS. Žemaičių dvibalsių / dvigarsių pagrindinių pozicinių variantų, susijusių su prozodiniais vienetais, transkripcijos pavyzdžiai[13]

Bk dvibalsis / dvigarsis (bk rašmenimis)	**Žemaitiškieji atitikmenys**			
	Kirčiuotas laužtine priegaide / tvirtapradis	**Žemaitiškas tvirtagalis**	**Kirčiuotas tęstine priegaide**	**Kirčiuotas vidurine priegaide / nekirčiuotas**
au (taip pat ir po minkštojo priebalsio)	[ˈɑːˀʊ] / [ˈɑˑˀʊ] / [ˈɑːʊ] / [ˈɑˑʊ]	[ˀɑːʊ] / [ˀɑˑʊ]	[ˀɑˑʊˑ]	[ɑʊ] / [ɒʊ]
ai	[ˈɑːˀɪ] / [ˈɑˑˀɪ] / [ˈɑːɪ] / [ˈɑˑɪ]	[ˀɑːɪ] / [ˀɑˑɪ]	[ˀɑˑɪˑ]	[ɑɪ] / [ɐɪ]
ei	[ˈɛːˀɪ] / [ˈɛˑˀɪ] /[ˈɛːɪ] / [ˈɛˑɪ]	[ˀɛːɪ] / [ˀɛˑɪ]	[ˀɛˑɪˑ]	[ɛɪ]
ui	[ˈǫːˀɪ] / [ˈǫˑˀɪ] /[ˈǫːɪ] / [ˈǫˑɪ] / [ˈuːˀɪ] / [ˈuˑˀɪ] /[ˈuːɪ] / [ˈuˑɪ] / [ˈʊˑɪ]	[ˀǫːɪ] / [ˀǫˑɪ] / [ˀuːɪ] / [ˀuˑɪ] / [ˀʊˑɪ]	[ˀʊˑɪ̯ˑ] / [ˀʊˑɪˑ]	[ǫɪ] / [ʊɪ] / [ʊɪ] / [uɪ]
ie	[ˈęɪˀ] / [ˈęɪ] / [ˈiːĭ̯]	[ˀęɪ] / [ˀiːĭ̯]	–	[ęɪ] / [iˑĭ̯] / [iĭ̯]
uo	[ˈǫʊˀ] / [ˈǫʊ] / [ˈuːŭ̯]	[ˀǫʊ] / [ˀuːŭ̯]	–	[ǫʊ] / [uˑŭ̯] / [uŭ̯]
ė	[ˈiɛˀ] / [ˈiɛ]	[ˀiɛ]	–	[iɛ]
o	[ˈuɔˀ] / [ˈuɔ]	[ˀuɔ]	–	[uɔ]
al, *ar*	[ˈɑːˀl], [ˈɑːˀr] / [ˈɑˑˀl], [ˈɑˑˀr] / [ˈɑːl], [ˈɑːr] / [ˈɑˑl], [ˈɑˑr]	[ˀɑːl], [ˀɑːr] / [ˀɑˑl], [ˀɑˑr]	[ˀɑˑlˑ], [ˀɑˑrˑ]	[ɑl], [ɑr] / [ɐl], [ɐr]
an, *am* (nesiaurinami)	[ˈɑːˀn], [ˈɑːˀm] / [ˈɑˑˀn], [ˈɑˑˀm] / [ˈɑːn], [ˈɑːm] /[ˈɑˑn], [ˈɑˑm]	[ˀɑːn], [ˀɑːm] / [ˀɑˑn], [ˀɑˑm]	[ˀɑˑnˑ], [ˀɑˑmˑ]	[ɑn], [ɑm] / [ɐn], [ɐm]

[13] Lentelėje pateikiami tik nesuvienbalsinti dvibalsių variantai, taip pat bendrinės kalbos balsių *ė*, *o* žemaitiškieji atitikmenys *ie*, *uo*. Suvienbalsinti bendrinės kalbos dvibalsių atitikmenys (pvz.: [ɑɪ] > [ɑː], [ɛɪ] > [ɛː] ir pan.) transkribuotini kaip ir atitinkami balsiai, žr. straipsnio 1 skirsnio pavyzdžius (ten pat plačiau žr. ir apie žemaitiškų diftongoidų transkripciją). Iliustruojami tik sistemingiausi dvigarsių transkripcijos atvejai, savaime suprantama, jog žemaičių šnektose gali pasitaikyti ir kitokių su priegaidėmis susijusių tarimo variantų.

Bk dvibalsis / dvigarsis (bk rašmenimis)	Žemaitiškieji atitikmenys			
	Kirčiuotas lauž̃tine priegaide / tvirtapradis	Žemaitiška tvirtagalis	Kirčiuotas tęstine priegaide	Kirčiuotas vidurine priegaide / nekirčiuotas
an, am (siaurinami), *un, um*	[ˈɒːˀn], [ˈɒːˀm] / [ˈɒˑˀn], [ˈɒˑˀm] / [ˈɒːn], [ˈɒːm] / [ˈɒˑn], [ˈɒˑm] / [ˈuːˀn], [ˈuːˀm] / [ˈuˑˀn], [ˈuˑˀm] / [ˈuːn], [ˈuːm] / [ˈuˑn], [ˈuˑm] / [ˈʊ̈ːn], [ˈʊ̈ːm]	[ˀɒːn], [ˀɒːm] / [ˀɒˑn], [ˀɒˑm] / [ˀuːn], [ˀuːm] / [ˀuˑn], [ˀuˑm] / [ˀʊ̈ːn], [ˀʊ̈ːm]	[ˀʊ̈ˑn], [ˀʊ̈ˑm]	[ɒn], [ɒm] / [un], [um] / [ʊ̈n], [ʊ̈m] / [ʊn], [ʊm]
el, er	[ˈɛːˀl], [ˈɛːˀr] / [ˈɛˑˀl], [ˈɛˑˀr] / [ˈɛːl], [ˈɛːr] / [ˈɛˑl], [ˈɛˑr]	[ˀɛːl], [ˀɛːr] / [ˀɛˑl], [ˀɛˑr]	[ˀɛˑlˑ], [ˀɛˑrˑ]	[ɛl], [ɛr]
en, em (nesiaurinami)	[ˈɛːˀn], [ˈɛːˀm] / [ˈɛˑˀn], [ˈɛˑˀm] / [ˈɛːn], [ˈɛːm] / [ˈɛˑn], [ˈɛˑm]	[ˀɛːn], [ˀɛːm] / [ˀɛˑn], [ˀɛˑm]	[ˀɛːnˑ], [ˀɛːmˑ]	[ɛn], [ɛm]
en, em (siaurinami), *in, im*	[ˈɐːˀn], [ˈɐːˀm] / [ˈɐˑˀn], [ˈɐˑˀm] / [ˈɐːn], [ˈɐːm] / [ˈɐˑn], [ˈɐˑm] / [ˈiːˀn], [ˈiːˀm] / [ˈiːn], [ˈiːm] / [ˈɪːn], [ˈɪːm]	[ˀɐːn], [ˀɐːm] / [ˀɐˑn], [ˀɐˑm] / [ˀiːn], [ˀiːm] / [ˀiˑn], [ˀiˑm] / [ˀɪːn], [ˀɪːm]	[ˀɪːnˑ], [ˀɪːmˑ]	[ɐn], [ɐm] / [in], [im] / [ɪn], [ɪm] / [ɪn], [ɪm]
il, ir	[ˈɐːˀl], [ˈɐːˀr] / [ˈɐˑˀl], [ˈɐˑˀr] / [ˈɐːl], [ˈɐːr] / [ˈɐˑl], [ˈɐˑr] / [ˈiːˀl], [ˈiːˀr] / [ˈiˑˀl], [ˈiˑˀr] / [ˈiːl], [ˈiːr] / [ˈiˑl], [ˈiˑr] / [ˈɪːl], [ˈɪːr]	[ˀɐːl], [ˀɐːr] / [ˀɐˑl], [ˀɐˑr] / [ˀiːl], [ˀiːr] / [ˀiˑl], [ˀiˑr] / [ˀɪːl], [ˀɪːr]	[ˀɪːlˑ], [ˀɪːrˑ]	[ɐl], [ɐr] / [il], [ir] / [ɪl], [ɪr] / [ɪl], [ɪr]
ul, ur	[ˈɔːˀl], [ˈɔːˀr] / [ˈɔˑˀl], [ˈɔˑˀr] / [ˈɔːl], [ˈɔːr] / [ˈɔˑl], [ˈɔˑr] / [ˈuːˀl], [ˈuːˀr] / [ˈuˑˀl], [ˈuˑˀr] / [ˈuːl], [ˈuːr] / [ˈuˑl], [ˈuˑr] / [ˈʊ̈ːl], [ˈʊ̈ːr]	[ˀɔːl], [ˀɔːr] / [ˀɔˑl], [ˀɔˑr] / [ˀuːl], [ˀuːr] / [ˀuˑl], [ˀuˑr] / [ˀʊ̈ːl], [ˀʊ̈ːr]	[ˀʊ̈ˑlˑ], [ˀʊ̈ˑrˑ]	[ɔl], [ɔr] / [ul], [ur] / [ʊ̈l], [ʊ̈r] / [ʊl], [ʊr]

Įteikta 2023 m. balandžio 3 d.

RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
rima.baksiene@lki.lt